

Psychologia błędu poznawczego w dobie fake newsów:

Dlaczego inteligencja nie chroni przed polaryzacją

i jak motywowane rozumowanie wpływa na wybory

Aniela Burchart

Zespół Szkół Zawodowych im. Sandora Petőfi w Ostródzie

Olimpiada Wiedzy Psychologicznej – II edycja

Ostróda, 2026r.

Streszczenie

Współczesne środowisko informacyjne sprzyja szybkiemu rozpowszechnianiu niezweryfikowanych treści, określanych mianem fake newsów. Celem niniejszej pracy jest analiza psychologicznych mechanizmów odpowiedzialnych za podatność jednostek na dezinformację. Szczególną uwagę poświęcono koncepcji człowieka jako „skąpcy poznawczego”, ograniczeniom pamięci roboczej, zjawisku naiwnego realizmu oraz mechanizmom motywowanego rozumowania. W pracy zastosowano studium przypadku jako ilustrację funkcjonowania tych procesów w codziennym środowisku informacyjnym. Wskazano również znaczenie czynników społecznych, takich jak konformizm, w utrwalaniu błędnych przekonań. Analiza wykazała, że inteligencja nie stanowi skutecznej ochrony przed błędami poznawczymi, a ich źródło tkwi w fundamentalnych właściwościach przetwarzania informacji. Podkreślono znaczenie refleksyjności poznawczej oraz krytycznego myślenia w ograniczaniu wpływu dezinformacji.

Słowa kluczowe: dezinformacja, błędy poznawcze, motywowane rozumowanie, naiwny realizm, konformizm

Wprowadzenie

W warunkach społeczeństwa informacyjnego jednostka funkcjonuje w środowisku nadmiaru bodźców poznawczych. Rozwój Internetu i mediów społecznościowych umożliwił szybkie rozpowszechnianie treści, niezależnie od ich wiarygodności, co sprzyja wzrostowi podatności na dezinformację, również wśród osób o wysokim poziomie kompetencji poznawczych. Celem niniejszej pracy jest wykazanie, że podatność na fake newsy nie wynika z deficytów inteligencji, lecz z uniwersalnych właściwości funkcjonowania poznawczego człowieka, takich jak teoria „skąpca poznawczego”, naiwny realizm oraz motywowane rozumowanie. W tym kontekście kluczowe staje się pytanie: dlaczego inteligencja nie chroni przed podatnością na dezinformację oraz jakie mechanizmy poznawcze odpowiadają za utrwalanie błędnych przekonań?

Człowiek jako „skąpiec poznawczy” i ograniczenia przetwarzania informacji

Koncepcja człowieka jako „skąpca poznawczego” zakłada, że jednostki dążą do minimalizacji wysiłku poznawczego poprzez stosowanie uproszczonych strategii przetwarzania informacji (Fiske i Taylor, 1991). W praktyce oznacza to preferowanie heurystyk oraz sądów intuicyjnych kosztem pogłębionej analizy.

Ograniczenia te znajdują odzwierciedlenie w strukturze procesów poznawczych. Pamięć robocza charakteryzuje się ograniczoną pojemnością, co wymusza selekcję informacji (Miller, 1956). Selekcja ta ma często charakter automatyczny i przebiega poza świadomością jednostki, sprzyjając redukcji złożoności poznawczej. W konsekwencji przetwarzanie informacji ma charakter ekonomiczny, a nie optymalny. W kontekście dezinformacji oznacza to zwiększoną skłonność do akceptowania treści łatwo dostępnych poznawczo, emocjonalnych oraz zgodnych z wcześniejszymi przekonaniami.

Studium przypadku: dezinformacja w praktyce – przykład Zosi

Aby zilustrować mechanizmy błędów poznawczych w środowisku informacyjnym, warto odwołać się do hipotetycznej, lecz realistycznej sytuacji. Zosia, uczennica szkoły średniej, rozpoczyna dzień od przeglądu mediów społecznościowych. Bezpośrednio po przebudzeniu natrafia na nagranie, rzekomo przedstawiające prezydenta Ukrainy Wołodymira Zełenskiego wzywającego obywateli do zaprzestania działań zbrojnych i złożenia broni. Materiał sprawia wrażenie autentyczności, co podnosi jego wiarygodność percepcyjną.

W rzeczywistości nagranie stanowi przykład technologii deepfake, czyli cyfrowo zmanipulowanego materiału audiowizualnego. Pomimo tego Zosia nie podejmuje próby weryfikacji źródła i traktuje informację, jako prawdziwą. Reakcja ta ilustruje teorię „skąpcy poznawczego” (Fiske i Taylor, 1991), zgodnie z którą jednostki dążą do ograniczenia wysiłku poznawczego poprzez stosowanie uproszczonych strategii interpretacyjnych.

Mechanizm ten wzmacniany jest także ograniczeniami pamięci roboczej. Zgodnie z ustaleniami Millera (1956), jednostka może jednocześnie przetwarzać ograniczoną liczbę elementów informacji, co wymusza selekcję bodźców. W warunkach przeciążenia informacyjnego selekcja ta opiera się często na heurystykach, takich jak heurystyka dostępności, reprezentatywności, zakotwiczenia czy afektu (Tversky i Kahneman, 1974), które upraszczają proces oceny informacji, lecz jednocześnie zwiększają podatność na błędy poznawcze oraz sprzyjają bezrefleksyjnemu przyjmowaniu treści zgodnych z wcześniejszymi przekonaniami

W kolejnych częściach dnia Zosia konfrontuje omawianą informację w kontaktach społecznych. Większość rówieśników uznaje ją za wiarygodną, co sprzyja ujawnieniu mechanizmu konformizmu (Asch, 1956). Zbieżność opinii działa jako społeczne potwierdzenie, ograniczając skłonność do krytycznej analizy.

Równocześnie aktywizuje się zjawisko naiwnego realizmu (Ross i Ward, 1996), przejawiające się przekonaniem o obiektywności własnych sądów poznawczych. Zosia zakłada, że jej interpretacja sytuacji jest zgodna z rzeczywistością, co ogranicza zdolność do rozważenia alternatywnych wyjaśnień, takich jak możliwość manipulacji materiałem. W konsekwencji dochodzi do utrwalenia błędnego przekonania mimo braku jego empirycznego potwierdzenia.

Opisana sytuacja stanowi punkt wyjścia do dalszej analizy mechanizmu motywowanego rozumowania, który pozwala wyjaśnić, dlaczego jednostki nie tylko przyjmują fałszywe informacje, lecz także aktywnie je podtrzymują oraz uzasadniają.

Motywowane rozumowanie i utrwalanie przekonań

Motywowane rozumowanie odnosi się do tendencji jednostki do selektywnego przetwarzania informacji zgodnie z własnymi wcześniejszymi przekonaniem (Kunda, 1990). Oznacza to, że informacje zgodne z naszymi poglądami są przyjmowane bezrefleksyjnie i traktowane jako prawdziwe, natomiast informacje sprzeczne z tymi przekonaniem są automatycznie odrzucane lub oceniane surowiej.

Mechanizm ten sprzyja utrwalaniu przekonań i utrudnia ich zmianę, co prowadzi do pogłębiania polaryzacji społecznej. Warto podkreślić, że wyższy poziom inteligencji nie eliminuje tego zjawiska. Jak wskazuje Stanovich (2011), inteligencja może jedynie zwiększać zdolność do uzasadniania wcześniej przyjętych stanowisk, a nie chronić przed błędami wynikającymi z motywowanego przetwarzania informacji.

Współczesne badania empiryczne potwierdzają trwałość omawianych mechanizmów w środowisku cyfrowym. Analizy wskazują, że podatność na dezinformację jest silnie związana nie tylko z ograniczeniami poznawczymi, lecz także z poziomem refleksyjności poznawczej, rozumianej jako zdolność do angażowania myślenia analitycznego. Osoby wykazujące wyższy poziom refleksyjności rzadziej ulegają fałszywym informacjom, niezależnie od poziomu inteligencji czy wykształcenia (Pennycook i Rand, 2021). Wyniki te wzmacniają tezę, że kluczowym czynnikiem ochronnym nie jest sama zdolność poznawcza, lecz gotowość do jej uruchamiania w procesie oceny informacji.

Współczesne środowisko medialne pełni funkcję wzmacniającą opisane powyżej mechanizmy poznawcze. Treści są dopasowywane do użytkownika, co prowadzi do powstawania tzw. baniek filtrujących, które ograniczają ekspozycję na informacje sprzeczne z przekonaniami (Pariser, 2011).

Ponadto fake newsy charakteryzują się wysoką atrakcyjnością poznawczą, wynikającą z ich emocjonalności i nowości. Badania empiryczne wskazują, że rozprzestrzeniają się one szybciej niż informacje prawdziwe (Vosoughi i in., 2018). W efekcie środowisko informacyjne nie tylko nie neutralizuje błędów poznawczych, lecz aktywnie je wzmacnia, tworząc warunki sprzyjające utrwalaniu błędnych przekonań.

Możliwości przeciwdziałania

Pomimo systemowego charakteru błędów poznawczych, możliwe jest ograniczanie ich wpływu poprzez rozwijanie refleksyjności poznawczej. Szczególne znaczenie mają kompetencje analityczne oraz umiejętność krytycznej oceny źródeł informacji.

Warto jednak zaznaczyć, że skuteczność tych działań jest ograniczona przez automatyczny charakter wielu procesów poznawczych. W związku z tym bardziej realistycznym celem jest regulacja, a nie eliminacja błędów poznawczych.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza jednoznacznie wskazuje, że podatność na dezinformację wynika z fundamentalnych właściwości ludzkiego systemu poznawczego. Teoria „skąpcy poznawczego”, naiwny realizm oraz motywowane rozumowanie prowadzą do systematycznych zniekształceń w ocenie rzeczywistości.

Wbrew potocznym przekonaniom, inteligencja nie stanowi skutecznej ochrony przed tymi zjawiskami. Przeciwnie, może ona sprzyjać bardziej złożonym formom racjonalizacji. W tym sensie człowieka trafniej można opisać nie jako w pełni racjonalnego „homo sapiens”, lecz jako istotę dążącą do ekonomizacji oszczędności w wysiłku poznawczym. Świadomość tych ograniczeń stanowi jednak warunek konieczny dla bardziej refleksyjnego i odpowiedzialnego funkcjonowania w świecie informacji.

Bibliografia

- Asch, S. E. (1956). Studies of independence and conformity: I. A minority of one against a unanimous majority. *Psychological monographs: General and applied*, 70(9), 1.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. E. (1991). *Social cognition*. McGraw-Hill Book Company.
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological bulletin*, 108(3), 480-498.
- Miller, G. A. (1956). The magical number seven, plus or minus two: Some limits on our capacity for processing information. *Psychological review*, 63(2), 81-97.
- Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. penguin UK.

- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The psychology of fake news. *Trends in cognitive sciences*, 25(5), 388-402..
- Ross, L., & Ward, A. (2013). Naive realism in everyday life: Implications for social conflict and misunderstanding. In *Values and knowledge* (pp. 103-135). Psychology Press.
- Stanovich, K. (2011). *Rationality and the reflective mind*. Oxford University Press.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases: Biases in judgments reveal some heuristics of thinking under uncertainty. *science*, 185(4157), 1124-1131.
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *science*, 359(6380), 1146-1151.